

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת בשלח, תש"ע
מספר 846

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

השליו – בשר בערב לאכול

בפרשתנו נזכר השליו בתורה לראשונה: "בין הערבים תאכלו בשר... ויהי בערב ותעל השליו ותכס את-המקנה" (טז:יב-יג). בפעם השנייה נזכר השליו ביתר הרחבה בפרשת "בהעלותך" (במד' יא). בשני המקומות נזכר השליו סמוך להורדת המן, ובשניהם קיבלו בני ישראל את השליו בחודש השני, באייר (ראו להלן).

רבנו בחיי הוסיף בדבריו פרטים לחיזוק הקשר בין המן לשליו (טז:יג):

השליו והמן התחילו לבא באחד בשבת ועמד להם השליו ארבעים שנה כשם שעמד בהמן. ובני ישראל אכלו את המן ארבעים שנה הוא הדין בשליו שאכלו אותו ארבעים שנה, זה ביום וזה בלילה.

הן השליו הן המן מדומים למטר השמים: על המן כתוב "הנני ממטיר לכם מן-השמים" (טז:ד) – לכם-לכם – לשון נופל על לשון. לחם עשוי מגרגרי דגן, והמן מוגדר "לחם מן השמים", אך יכולה להיות לו משמעות נוספת, שכן "לחם" בערבית הוא בשר. על כן כתוב: "וימטר עליהם מן לאכל ודגן-שמים נתן למו" (תה' עח:כד), ובהמשך: "וימטר עליהם כעפר שאר וכחול ימים עוף פנף" (שם כז). גם במזמור ק"ה נזכרים השליו והמן כאחד: "שאל ויבא שליו ולקחם שמים ישיביעם" (מ).

על אודות השליו

השם המדעי של השליו הוא Coturnix, ושמותיו בערבית: فر (פר), سلوى (סלוי). השליו הוא ציפור קטנה בקבוצת התרנגוליים ואורכה כ-20 ס"מ. גופו של השליו כדורי, משקלו 100-150 גרם, צבע נוצותיו כצבע החול, ולו כתמים כהים להסוואה. רגליו קצרות וחזקות ומותאמות להליכה, וכנפיו קצרות, לכן הוא מתקשה במעופו. השליו חולף פעמיים בארצנו: בסתיו הוא עף ממרכז אירופה במעוף לילי אל חופי דרום הארץ וסיני, מהלך כ-750 ק"מ בכעשר שעות. הפרטים מגיעים לחוף תשושים, וקל לצודם גם בשל גובה תעופתם בהגיעם לחוף: כמטר וחצי בלבד, והם נתפשים ברשתות הציידים.

באביב עוזבים השלווים את אפריקה וחולפים בארצנו כשמגמתם מרכז אירופה ואסיה. בהגיעם לשם מטילה הנקבה בגומת קרקע כעשר ביצים, ולאחר דגירה הנמשכת כ-18 יום בוקעים האפרוחים. הם פקוחי עיניים ויכולים להלך ולהזין את עצמם. הם נשארים בקרבת האם כחודש ימים, ובאותה עונת הקיץ של השנה הראשונה מגיעים לבגרות מינית, ונודדים יחד בלהקה במעוף של הסתיו לכיוון אפריקה. לפני מעופם הסתווי והאביבי אוגרים השלווים שומן המשמש להם "דלק" לדרך הנודדים. במעוף האביב השלווים עושים את דרכם בדרום סיני ולאורך בקעת הירדן. רק מקצתם נשארים בארץ ומקננים כאן. אורך חייה של ציפור זו כשמונה שנים.

שני מופעי השליו

כאמור, המופע הראשון של השליו הוא בפרשתנו, בהיות בני ישראל במדבר סין "בפתח עשר יום לחודש השני לצאתם מארץ מצרים" (טז:א). כל עדת בני ישראל מתלוננים "מי-יתן מותנו" (שם:ג)

ומתגעגעים ל"סיר הפֶּשֶׁר בְּאֶכְלָנוּ לָחֶם לְשִׁבְעַ" (שם). ה' שומע את התלונות ומבטיח: "בֵּינָה הַעֲרַבְתֶּם תֹּאכְלוּ בָשָׂר וּבִבְקָר תִּשְׁבְּעוּ-לָחֶם" (טז:יב). על זה אומרת הגמרא (יומא עה ע"א-ע"ב):
 תנא משמיה דרבי יהושע בן קרחה, בשר ששאלו שלא כהוגן ניתן להם שלא כהוגן, לחם ששאלו כהוגן קיבלו כהוגן. מכאן למדה תורה דרך ארץ שלא יאכל אדם בשר אלא בלילה.

ובמקום אחר (מדרש הגדול שמ' טז: ח, יא-יב):

מכאן אתה למד שבפנים חשכות ניתן להם בשר (בערב) לישראל. אבל מן בפנים מאירות... שאלתם מן לפני שאי אפשר לו לאדם להיות בלא לחם, נתתי לכם. חזרתם ושאלתם בשר ממלי מעיים, הריני נותן לכם כדי שלא תהיו סבורין לומר אין ספק בידו ליתן לנו בשר, אלא הריני נותן לכם ולסוף אני נפרע מכם. "וַיִּדְעֶתֶם כִּי אֲנִי ה' אֱ-לֹהֵיכֶם, אֲנִי דִּיּוֹן לְהִפְרֹעַ".

ומפרש רש"י (טז:א-ב):

לחם ששאלו כהוגן. לפי שבו ביום כלתה החררה (רקיק) שהוציאו ממצרים והוצרכו למן. למדנו שאכלו משיירי הבצק שישים ואחת סעודות. "וילוננו" – לפי שכלה הלחם. חודש ימים מאז צאתם ממצרים, ועד כה שתי ארוחות ביום, הרי לנו 61 סעודות. למה נאמר על הבשר ששאלו שלא כהוגן? כותב רש"י:

בשר לאכל – ולא לשובע; למדה תורה דרך ארץ, שאין אוכלין בשר לשובע (ראו חולין פד ע"א). ומה ראה להוריד לחם בבקר ובשר בערב? לפי שהלחם שאלו כהוגן, שאי אפשר לאדם בלא לחם; אבל בשר שאלו שלא כהוגן, שהרבה בהמות היו להם, ועוד, שהיה אפשר להם בלא בשר (שם:ח).

לדעת רש"י, לעניין אכילת בשר שאלו שלא כהוגן. דעה הפוכה וחיובית הובעה ב"תורה תמימה": משום דבשר נאכל בסעודת קבע, ואחרי סעודת קבע טובה המנוחה... בטבע כל בעלי חיים... נחים אחרי אכילתם, וביום כל אדם טרוד בענייניו ואינו יכול לנוח. והמייגע אחר אכילת קבע, מביא עליו חלאים רעים. אבל בערב חפשי הוא מיגיעה ונוח לו, ועת אז לאכול בקבע ולנוח. המופע השני של השליו בא לאחר שנה, באותו חודש אך ביום העשרים בו, ובהיותם במדבר פארן. גם אז זה היה מעוף אביבי במסלול דרומי.

פרשה זו נרחבת, סוערת ודרמתית ומלווה בכבייה ובהסתה. משה מטיל ספק ביכולתו לספק בשר לכל העם, "שש-מאות אֶלֶף רַגְלֵי... וְאִתָּה אֲמַרְתָּ בָשָׂר אֲתָן לָהֶם וְאָכְלוּ חֶדֶשׁ יָמִים. הֲצֵאֵן וּבְקָר יִשְׁחַט לָהֶם וּמִצֵּא לָהֶם אִם אֶת-כָּל-דְּגַי הַיָּם יֵאָסֶף לָהֶם?" (במ' יא:כא-כב). משה מתלונן לפני ה' גם על גורלו האישי ואומר: "וְאִם-כָּכָה אֶת-עֲשֵׂה לִי הֲרִגְנִי נָא הָרֶג" (שם טו).

פרשה זו גבתה קרבנות בראשית תלונותיהם ובעת אכלם את בשר השליו. בקשתם הייתה רעה בעיני ה' ובעיני משה. ורש"י מפרש: "וַיִּזְיֶה הָעָם מִמִּתְאֲנִיִּם" – מבקשים עלילה היאך לפרוש מאחרי המקום" (שם:א). על כן נאמר "וַתִּבְעַר-בָּם אֵשׁ ה' וַתֹּאכַל בְּקֶצֶה הַמִּחְנֶה" (שם). וזה היה עיקר תלונות המתלוננים:

וְהָאֶסְפָּסֶף... הֲתֵאוּ... וַיִּכְבּוּ גַם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיֹּאמְרוּ: מִי יֵאָכְלָנוּ בָשָׂר? זְכַרְנוּ אֶת-הַדֶּגֶה אֲשֶׁר-נֹאכַל בְּמִצְרַיִם חֲנָם אֶת הַקֶּשָׂאִים וְאֶת הָאֶבְטָחִים וְאֶת-הַחֲצִיר וְאֶת-הַבְּצָלִים וְאֶת-הַשּׁוּמִיִּם, וְעַתָּה נִפְשָׁנוּ יִבְשֶׁה אֵין כָּל בְּלִתֵּי אֶל-הַמֶּן עֵינֵינוּ (שם ד-ו).

ה' הרגיע את משה באמרו לו: "הֲיֵד ה' תִּקְצָר" (שם כג)? וביקש להקל עליו את עול הציבור. ה' הורה לו לאסוף 70 זקנים ולהאציל עליהם מרוחו. שניים מהזקנים – אלדד ומידד, התנבאו במחנה "וְלֹא יֵצְאוּ הָאֱהָלָה" (יא:כו). ומה התנבאו? על פי המדרש (מדרש אגדה בוכר) אמרו בין השאר: "עלה שלו עליה שלו". המדרש מסביר מדוע שובצה פרשת המתנבאים בתוך פרשת השליו. שכן מייד בסמוך מתואר: "וַרִיחַ נָסַע מֵאֵת ה' וַיִּגְזוּ שְׁלֹוִים מִן-הַיָּם וַיִּטֹּשׂ עַל-הַמִּחְנֶה... וּכְאֲמֹתֵים עַל-פְּנֵי הָאָרֶץ" (יא:לא).

השלווים פרחו במהירות ופשטו בחזקה סביב המחנה, מהלך יום מכל צד, ובמעופם התיזו ראשים: ויגז – לשון גזיזה. וכאמתים על פני הארץ עפו בגובה כמטר אחד או נרבו בשכבות זו על זו בעובי כשתי אמות. רש"י: "כאמתים – פורחות בגובה עד שהן כנגד לבו של אדם בכדי שלא יהא טורח באסיפתן" (שם).

ויגז שלווים – מלמד שהיתה עולה מן הים כמין גיזי צמר ונרטשת על גבי המחנה ויש אומרים שהרגה בירידתה יתר ממה שהרגה באכילתה (מדרש הגדול לא, לא).

בין ההבטחה של ה' למשה, שייתן בשר לעם למשך חודש ימים, ובין תיאור הפורענות שהתרחשה בעוד הבשר בין שיניהם, יש סתירה כביכול. הפתרון הוא שבינוניים מתו לאלתר, ורשעים מצטערין והולכים עד חודש ימים (יומא עה ע"ב).

זאת הייתה מכת ה', "מִכָּה רַבָּה מְאֹד"¹ מתבערה עד קברות התאוה. על אף חרוץ ה' בעם בפרשת השליו, הרי בכללותה היה יתרון. בעקבותיה קבע משה לישראל שתי סעודות: בבקר לחם לשבע ובערב בשר לאכול. תקנה שנייה - לימדם הלכות שחיטה: "וַיִּשְׁטְחוּ לָהֶם שְׁטוּחַ" (יא:לב) – "שטוח" תנא משמיה דרבי יהושע בן קרחה: אל תיקרי שטוח אלא שחוט, מלמד שירד להם לישראל עם המן דבר שטעון שחיטה" (יומא עה ע"ב).

שלווים - סעודת משמנים

לדברי רבנו בחיי, בני ישראל אכלו בשר שליו במשך 40 שנה, כיוון שצדו אותם פעמיים בשנה ובוודאי גם הרבו אותם במשכנותיהם. השליו משתייך לתרנגוליים, כנזכר לעיל, וניתן לביות ולריבוי בתנאי שבי, כמו שאר בני קבוצתו. קרוב לוודאי שבני ישראל בהיכנסם לארץ ועד היותם יושבים בה גידלו שלווים.

כתוב שליו (בשיין ימנית) וקרינן סליו (השיין שמאלית) אמר רבי חנינא: צדיקים אוכלין אותו בשלוה. רשעים- אוכלין אותו ודומה להן כסליו.²

לעניין זה אמר רב חנין בר רבא "ארבעה מיני סליו הן", ומספר שהשליו גדול כציפור, וכשצולים אותו בתנור הוא תופח עד שהוא ממלא את חלל התנור, ובשליו אחד אוכלים 13 כיכרות לחם. והכיכר האחרונה נאכלת עם תערובת של מזון מרוב שומן השליו. בהמשך מסופר על תלמידי חכמים שנמצאו בבתייהם שלווים. למשל, רב יהודה נמצא לו שליו בין חביות היין. ואצל רב חסדא נמצא שליו בין העצים שבמחסנו, ומסופר גם על רבא שגיסו היה מביא לו בכל יום שליו שהיה מוצא בשדותיו (יומא עה ע"ב) – ראייה לכך שכמה מהשלווים הנודדים נשארים בארץ ומתרבים.

נס השליו

ככלל, לנס שני רכיבים: הטבעי והפלאי-אלוקי. לעניין השליו – התופעה הטבעית היא מסלול הנדידה, והפלאית-אלוקית – שלהקות השליו באו בהמונים רבים למחנה ישראל ואף ליוו אותם במסעותיהם במדבר על ידי שהדרימו ושינו את מסלולם.

זכריה דורי

דוקטורנט במחלקה לתולדות ישראל

¹ בשר השלווים מלהקות האביב רעיל במידת מה, כנראה מחומרי המזון שניזונו מהם בשטחי אפריקה. רעילות זו נזכרת אצל אריסטו, פליניוס ובספרות המודרנית. זהו הרכיב הטבעי, ואילו הרכיב הפלאי-אלוקי בנס, בהעצמת הרעילות עד כדי "מכה רבה מאוד".

² רש"י פירש שם: "קוצים בלשון ארמי" ויתכן שהכוונה לצמח הקוצני "סלון קוצני" (Zilla Spinosa), המשתייך למשפחת המצליבים (Brassicaceas), הוא ה"סלון ממאיר וקוץ מכאיב" שנזכר ביחזקאל כח:כד.